

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13847898>

Turdali Nuridinov

Qo‘qon DPI Tarix kafedrası mudiri (PhD)

Alimardon Juliboyev

QDPI Tarix fakulteti Tarix yo‘nalishi talabasi

e-mail: alimardonjoliboyev727@gmail.com

BXSRning xorijga yuborilgan talabalari haqida ba‘zi mulohazalar

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr boshlarida Buxorodan xorijga- Turkiya va Germaniyaga tahsil olish uchun yuborilgan talabalar bilan bog‘liq masalalar yoritilgan. Mazkur jarayon BXSR mavjud bo‘lgan 1920-1924 yillarda hukumat darajasida amalga oshirildi. Murakkab davrga qaramasdan F.Xo‘jayev boshchiligidagi hukumat tomonidan amalga oshirilgan talabalarni xorijga yuborish masalasi davriy matbuot va arxiv materiallari asosida yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Germaniya, Fitrat, Buxoro, yosh talabalar, F.Xoʻjayev, maorif, gazetalar, qatagʻon siyosati.

Kirish. Bugungi kunda jahonda yuz berayotgan global siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar, xalqlar oʻrtasidagi tinchlikni saqlash va barqarorlikni taʼminlash insoniyat oldidagi muhim masalalardan biridir. Dunyo xalqlarining siyosiy, iqtisodiy, madaniy sohalardagi hamkorligi xalqaro oʻrtasidagi tinchlik, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotga hal qiluvchi taʼsir koʻrsatib, bugun global dunyoning ajralmas xususiyatiga aylandi. Shu nuqtai nazardan xalqimizning turli davlatlar bilan olib borgan madaniy aloqalari tarixini oʻrganish dolzarb masalalardan biri boʻlib qolmoqda. Ayniqsa, sovet davrida buzib talqin qilingan tarix sahifalarini ilmiy asosda yoritish dolzarb masalalardan biri boʻlib qolmoqda. Jumladan, mazkur masalalar doirasida sovet hokimiyati yillarida Buxoro XSRda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotdagi oʻzgarishlar, bolsheviklarga qarshi kurash masalalari tadqiq etilgan. Biroq, BXSRning sovet respublikalari, Sharq va Gʻarb davlatlari bilan olib borgan madaniy aloqalari, ularning natijalari, ahamiyati kabi masalalarga etarli eʼtibor qaratilmagan. Ayni shu holat masalani yaxlit tarzda, maxsus tadqiqot obʼyekti sifatida oʻrganish naqadar muhim ekanligini koʻrsatadi.

Adabiyotlar tahlili. XX asr boshlarida Buxoroning ijtimoiy-siyosiy hayotida katta oʻzgarishlar roʻy berdi. Iqtisodiy jixatdan kuchaygan yirik savdogar-sanoatchilarining ilgʻor namoyondalari orasida dunyoviy bilimlarni egallash, jamiyatni isloh qilish harakati vujudga keldi. Turkiston oʻlkasidan farqli ravishda Buxoro jadidlari nafaqat rus mustamlakachiligiga, balki oʻrta asr boshqaruvini amalga oshirayotgan amir istibdodiga ham qarshi edilar. Sovet hokimiyati yillarida Oʻzbekiston va uning hududida mavjud boʻlgan respublikalarning xorijiy mamlakatlar bilan olib borgan aloqalari, jumladan, taʼlim sohasidagi hamkorlik masalalari etarlicha oʻrganilmagan yoki bir tomonlama talqin etilgan. Tadqiqot davomida bir qancha arxiv manbalariga murojat etildi. Bugungi kunda Oʻzbekiston hayotidagi ulkan oʻzgarishlar xalqimiz tarixining yuqoridagi masalalar bilan

bog‘liq sahifalarini ilmiy asosda chuqur o‘rganishni dolzarb masala sifatida kun tartibiga qo‘ymoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab avaylash, o‘rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biridir” [1. - B. 29].

Tadqiqot metodologiyasi. Chunonchi, ko‘plab tadqiqotchilar bu davrni quyidagi jihatlariga e‘tiborlarini qaratadilar: siyosiy masalalar, Buxoro talabalarini ijtimoiy ahvoli, Sovet davridagi Buxoroning yuritgan siyosati, yosh talabalarni repressiyaga uchrashi. Tadqiqotlarni shu yo‘nalishlar jihatidan ko‘rib chiqish, tahlil qilish va amalga oshirilishi kerak bo‘lgan jihatlarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir. Shu jihatdan maqolada qiyosiy tahlil usulidan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. XX asr boshida Buxoro amirligi iqtisodiy hayotining Rossiya kapitaliga qaramligining kuchayishi, Sharq mamlakatlaridan Eron va Turkiyada ro‘y bergan ijtimoiy - siyosiy jarayonlar Buxoroning ichki hayotiga o‘zining ta’sirini ko‘rsatmasdan qolmadi. Buxoroning ilg‘or jamoatchiligi vakillari mamlakatni iqtisodiy qoloqlik va siyosiy qaramlikdan qutqarish yo‘llarini topishga harakat qildilar. Mavjud vaziyatni teran his qilgan Buxoro jadidlari jamiyat oldidagi muammolarni hal etishning eng to‘g‘ri yo‘li ilm- ma’rifat ekanligini angladilar va 1910-yilda iqtidorli yoshlarni chet elda tahsil olishlarini tashkil qilish maqsadida “Tarbiyai atfol” jamiyatini tuzdilar [2. -B. 84]. Mazkur jamiyat garchi 1917-yil fevraliga qadar yashirin ravishda ish olib borgan bo‘lsada, Buxoro yoshlarini xorijga tahsil olish uchun yuborishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Buxoro yoshlarini asosan, Turkiyaga o‘qishga yuborish Buxoro jadidlari faoliyatining eng muhim yo‘nalishlaridan hisoblangan. Buxoro jadidlari xorijga yoshlarni tahsil olishga yuborish orqali mamlakatni iqtisodiy qoloqlik va siyosiy qaramlikdan xalos qilishni mo‘ljallagan edilar. Arxiv hujjatlarida saqlangan ma’lumotlarga ko‘ra, 1910-yilda Istanbulda 50 nafar Buxoro yoshlari tahsil olgan edi [3. 4-varaq]. S. Ayniyning

ma'lumotlariga ko'ra 1912-yilda Buxoro yoshlarining 30 nafari Turkiyada tahsil olgan bo'lib, ularning orasida U. Po'latxo'jayev, O. Po'latxo'jayev, A. Fitrat kabi yosh buxoroliklarning bo'lg'usi arboblari ham bor edi [2. -B. 88]. Birinchi jahon urushi va undan keyingi davrda Buxoro va Rossiyada yuz bergan tarixiy jarayonlar yosh buxoroliklarning yoshlarni xorijga yuborish tadbirlariga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

1920-1924 yillarda mavjud bo'lgan Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR) hukumati a'zolarining asosiy qismi yosh buxoroliklar bo'lib, ularning bir qator namoyondalari Turkiyada tahsil olgan edilar. Mavjud murakkab vaziyatga qaramasdan ular Buxoroning iste'dodli yoshlarini chet mamlakatlarga tahsil olish uchun yuborish ishlarini olib bordilar va bu masalada muayyan yutuqlarga erishdilar. Yangi jamiyat qurayotgan Buxoro respublikasi uchun kadrlar tayyorlash masalasi dolzarb masalalardan bo'lib, bu masalada Turkiya alohida o'ringa ega bo'lgan. 1922-yil 7-oktyabrda Buxorodan 25 nafar talaba BXSR maorif nozirligi tomonidan nozir muovini Ismoil Sadir rahbarligida tahsil olish uchun Turkiyaga yuborildi [4. 89-varaq]. Buxoro talabalari Boku orqali Tiflis-Botumi yo'nalishida BXSR vakillari Sulaymon va Ibrohimlar rahbarligida Turkiyaning Samsun shahriga etib bordilar [5. № 76, 1922-yil, 27-mart].

Buxorodan Turkiyaga yuborilgan talabalarning moddiy ta'minoti masalasi doimiy ravishda BXSR hukumati, xususan, maorif nozirligining doimiy nazoratida bo'lgan. Lekin pul mablag'lari Buxorodan to'g'ridan-to'g'ri jo'natilmasdan, Rossiya orqali Turkiyaga yuborilishi muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqargan.

Ozarbayjon respublikasi ham Buxoroning yosh talabalarini tayyorlash ishida baholi qudrat o'z yordamini ko'rsatdi. BXSR hukumatining nashri bo'lgan "Buxoro axbori" gazetasining Bokudagi vakili Muhiddin Rafiq boshchiligida 5 nafar talaba 1922-yil mayning boshlarida Bokuga yuborildi [5. № 82, 1922-yil, 4 may]. 1921-yil 23-aprelda O'zbek ilmiy komissiyasi yig'ilishida "Turkiston yoshlaridan eng qobiliyatlarini zudlik bilan xorijga yuborib, u erdan eng taraqqiy etgan va eng qudratli bo'lgan o'rta va oliy tahsil olish imkoniyatini berishdir", - deb ta'kidlangan edi [5. № 89, 1922-yil, 8 iyul]. Bu

davrda Germaniyaning turli doiralarida Buxoroga, uning xo‘jaligi, tarixi, madaniyati va xo‘jaligiga qiziqish ortib bordi. Nemis gazetalaridan birida “Buxoro o‘quvchilari Germaniyada” deb nomlangan maqola e‘lon qilindi. Mazkur maqolada Buxorodan bir necha yuz bola tashrif buyurgani, ularning Germaniya universitetlari, maktablari, hunarmandchilik o‘quv yurtlariga ma‘lumot olish uchun kelganliklari “Sharq uyg‘onishi” deya baholanadi [6. 34-varaq].

1922-yilda Buxorodan Germaniyaga jo‘natiladigan 46 nafar o‘quvchi tanlab olindi. Ular 10 yoshdan 24 yoshgacha bo‘lgan 46 kishini tashkil qilgan. Buxoro yoshlaridan 45 kishi Abdulvohid Burxonov (Munzim) hamrohligida Germaniyaga jo‘natilishi belgilandi. Yakuniy ro‘yxatda o‘quvchilar soni 42 tani tashkil etib, ularga hamrox qilib, Abdulvoxid Burxonov, Fyodor Kemnis, Mirzaabduvoxid Mirzaburxon, Olimjon Idris tayinlanadi [7. 26-27-varaqlar]. F. Xo‘jayev boshchiligidagi hukumat Germaniyaga tahsil olish yuborilgan talabalarning moddiy ta‘minoti masalasiga doimiy ravishda katta ahamiyat qaratib kelgan. Madaniyat delegatsiyasi 1922-yil sentyabr oyidan 1923-yil avgustgacha yoshi katta o‘quvchilarga oyiga 35 oltin rubl miqdorda nafaqa to‘lagan bo‘lsa, 1923-yilning avgust-dekabr oylarida 50 so‘mdan, dekabr oyidan boshlab 75 oltin rubl miqdorda nafaqa ola boshladi [8. 159-varaq]. Germaniyaga o‘qishga yuborilgan buxorolik talabalar ustidan mazkur mamlakatda faoliyat olib borgan sovet davlat idoralari nazorati o‘rnatilgan bo‘lib, belgilangan qoidalarining bajarilishini nazorat qilish sovet davlatining Germaniyadagi muxtor vakili Krestinskiy tomonidan amalga oshirilgan [9. 26-varaq].

SSSR davlat muassasalarining Buxoro talabalari ustidan nazoratini o‘rnatish masalasi kun tartibidagi dolzarb masala bo‘lib, sovet organlari barcha choralar bilan uni doimiy ravishda kuchaytirib bordilar. 1923-yil 10-sentyabrda Berlindagi Buxoro talabalari ustidan RSFSRning Germaniyadagi elchisi tomonidan nazorat o‘rnatishga qaror qilinadi [10. 117-varaq]. Sovet davlat muassasalari Buxoro yoshlari ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida 1923-yil 19-sentyabrda Berlinda tahsil olayotgan BXSR o‘quvchilarining ahvolini o‘rganib chiqish masalasini ko‘rib chiqdi [11. 2-varvq]. Shu

bilan birga bolsheviklar hukumati BXSRning Germaniya bilan iqtisodiy hamkorligini tugatish yoʻlini olib bordi va 1923-yil 17 dekabrda BXSRning Berlindagi savdo vakolatxonasini tugatish haqida qaror qabul qilindi [12. 3-varaq]. Natijada Germaniyada tahsil olayotgan Buxoro talabalari moddiy taʼminotsiz qoldirildi. Shuningdek, sovet davlat muassasalari Buxoro hukumatining Germaniya banklariga qoʻyilgan 26 ming funt sterling mablagʻini 1923-yil 19-noyabrda tortib oldi va u sovet moliya tashkilotlari hisobiga oʻtkazildi [13. 21-varaq]. 1924-yilning oʻrtalariga kelganda Germaniyaga yuborilgan buxorolik talabalar hayoti ustidan bolsheviklarning toʻliq nazoratini oʻrnatish va ularni ortga qaytarish ishlari boshlandi. 1924-yil 20-iyunda BXSRning Moskvadagi vakolatxonasida BXSR Nozirlar Shoʻrosi raisi F. Xoʻjayev va uning oʻrinbosari K. Otabekovlar qatnashgan qoʻshma yigʻilishda Oʻrta Osiyo kommunistik universiteti rektori G. Meyerzon Berlindagi Buxoro talabalari ustidan rahbar etib tayinlandi. 1924-yil 24-iyunda esa Buxoro yoshlarini Germaniyadan qaytarish maqsadida Berlinga yuborildi [8. 246-varaq].

Xulosa. Germaniyadan qaytarilgan Buxoro talabalarining taqdiri fojiali tugadi. Ular 1937-yilgi katta terror qurboniga aylandi, bir qismi esa muxojirlikni tanladi. Sovet totalitar tuzumi maʼrifat izlagan xalqimizning bir guruh yoshlarini qatagʻon mashinasining qurboniga aylantirdi. Vatanimiz istiqbolga erishgandan keyingi davrda ularning pok nomi oqlandi, ularning maʼnaviy merosini oʻrganish va xalqimiz orasida targʻib qilish bugungi kunda ziyolilarning muhim vazifalaridan biri sifatida kun tartibiga qoʻyilmoqda. Yuqoridagi faktlar xalqimiz har qanday qiyinchiliklarga qaramasdan ilm-maʼrifatga intilganini, oʻz davrida taʼlim sohasi rivojlangan davlatlar bilan keng hamkorlik olib borganligi bugungi kunda uchinchi renesans asoslarini barpo etish yoʻlidan borayotgan yangi Oʻzbekiston taʼlim tizimining buyuk anʼanalari, mustahkam asoslari borligini yana bir bor koʻrsatib turibdi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018.

2. Айний. С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. – Москва: СССР халқлари Марказий давлат нашриёти, 1926.

3. Ўзбекистон Миллий Архиви (ЎзМА), 3-фонд, 1-рўйхат, 155-иш.

4. Ўзбекистон МА, 56-фонд, 1-рўйхат, 38-иш.

5. “Бухоро ахбори”.

6. Ўзбекистон МА, 56-фонд, 1-рўйхат, 52-иш.

7. Ўзбекистон МА, 56-фонд, 1-рўйхат, 35-иш.

8. Ўзбекистон МА, 48-фонд, 1-рўйхат, 239-иш.

9. Ўзбекистон МА, 48-фонд, 1-рўйхат, 194 иш.

10. Ўзбекистон МА, 47-фонд, 1-рўйхат, 196-иш.

11. Ўзбекистон МА, 47-фонд, 1-рўйхат, 425-иш.

12. Ўзбекистон МА, 47-фонд, 1-рўйхат, 445-иш.

13. Ўзбекистон МА, 47-фонд, 1-рўйхат, 458-иш.

Abstract: This article highlights the issues of youth sent to Turkey and Germany from Bukhara at the beginning of the twentieth century. This process was carried out in 1920-1924 at the state level. The deportation of youth by the government of F. Khojaev was carried out in difficult conditions. This issue is covered on the basis of sources of periodicals and archival materials.

Key words: Germany, Fitrat, Bukhara, students, F. Khojaev, education, newspapers, policy of repression.

рмания, Фитрат, Бухара, студенчество, Ф. Ходжаев, образование, газеты, политика репрессий.

Аннотация: В данной статье освещаются вопросы отправленных молодежи для учебы в Турцию и Германию из Бухары в начале XX века. Данный процесс осуществлялся в 1920-1924 годах на государственном уровне. Отправление

молодежи правительством Ф. Ходжаева проводилось в трудных условиях. Данный вопрос освещается на основе источников периодической печати и архивных материалов.

Ключевые слова: Германия, Фитрат, Бухара, студенчество, Ф. Ходжаев, образование, газеты, политика репрессий.